

Holle Volheid

De Schuilplaats zonder Buiten

HÜSEYİN DOĞAN

Hüseyin Dogan

Inhoud

DE STRUCTUUR VAN DE GEEST
DE BEHOEFTE AAN ZEKERHEID
DE GEMEENSCHAP

DE STRUCTUUR VAN DE GEEST

1

De mens verdedigt niet het ware, maar wat met zijn eigen waarheid strookt. Wie deze zin schrijft, verdedigt op het moment van schrijven zijn eigen waarheid. De zin bevestigt zichzelf dus en maakt zichzelf tegelijk verdacht; om haar juistheid te bewijzen steunt zij op haar onjuistheid, en juist omdat zij op onjuistheid steunt blijkt zij juist. De leesbaarheid van dit boek ontspringt enkel aan deze tegenspraak — dat de schrijver ongelijk heeft wanneer hij gelijk heeft, en gelijk wanneer hij ongelijk heeft. Wie het boek leest door deze tegenspraak te aanvaarden, krijgt gelijk; wie het leest door de tegenspraak te verwerpen, houdt de stelling van het boek in leven.

Waarheid en verdediging huizen niet tegelijk in dezelfde geest; want waarheid is zien, verdediging is niet-zien. Toch ziet de mens enkel wat hij verdedigt — wat hij niet verdedigt kan hij niet zien, want aandacht verzamelt zich alleen waar belang ligt, en belang is partij kiezen. Om te zien moet men dus partijdig zijn, en zodra men partij kiest begint het niet-zien. De onpartijdige mens is blind, de partijdige ziet verkeerd. De waarheid ligt tussen de blindheid van de onpartijdigheid en de dwaling van de partijdigheid,

op een onbereikbaar middelpunt. Misschien bestaat dat middelpunt niet; maar zeggen dat het niet bestaat is ook partij kiezen.

Het lichaam zoekt de waarheid niet, het beschermt zichzelf. Dat is geen falen van het lichaam maar zijn prestatie — want niet wie de waarheid zochten, maar wie zichzelf beschermden zijn in leven gebleven. De evolutie heeft, door organismen die de waarheid zochten te straffen, het vermogen geschapen om waarheid te begrijpen. We zijn geschapen om te leven zonder het ware te kunnen kennen; maar we leven net lang genoeg om naar het ware te vragen. Het mechanisme waaraan we ons leven danken, is het mechanisme dat het antwoord verbergt op de vraag die we stellen. De geest die de waarheid zoekt, komt in opstand tegen de voorwaarden die hem voortbrachten; in de mate dat hij zijn bestaan voortzet, verraadt hij zijn eigen oorsprong.

De geest is geen rechtbank, maar een toevluchtsoord. Maar de geest die toegeeft een toevluchtsoord te zijn, heeft de eerste muur ervan al neergehaald; want een goed toevluchtsoord verbergt zelfs dat het een toevluchtsoord is. Dit boek schrijven betekent dus het toevluchtsoord van de schrijver verzwakken — maar om in leven te blijven heeft de schrijver dat toevluchtsoord nodig. Wie zijn toevluchtsoord beschrijft, breekt het af; wie het afbreekt, sterft wanneer er niets meer te vertellen overblijft. Dit boek is een halve eerlijkheid, uitgesproken om niet te sterven. Volledige eerlijkheid

legt de schrijver het zwijgen op; halve eerlijkheid staat hem toe te spreken. De sprekende schrijver liegt, de zwijgende schrijver heeft niets geschreven. De mens daartussen is half leugenaar, half zwijger — de schrijver van een boek is precies die mens.

Een idee beamen is vaak niet het teken van kennen, maar van herkennen. Toch mogen we niet vergeten dat we weten wat we herkennen; want kennis begint met herkennen, anders kan zij niet beginnen. Wanneer we een vreemd idee vreemd noemen, hebben we gelijk — om het te bereiken moesten we het eerst als vreemd zien. Een verkeerde reflex kan dus een juiste stap zijn; en een juiste reflex een verkeerde. Onze eerste reactie is niet verkeerd omdat zij altijd verkeerd zou zijn, maar omdat zij altijd reflex is — denken is een reflex stilzetten, en de reflex is de niet stil te zetten bodem van het denken. Dat wat moet worden stilgezet om te denken zich niet laat stilzetten, is een verbluffend getuigenis dat het denken geboren is.

Het bijzondere dilemma van de slimme mens is dit: hij rechtvaardigt goed. Het geloof van een dwaas wordt verdedigd met een grove verdediging en valt na een paar tegenwerpingen uiteen. Het geloof van een slim mens wordt beschermd door een bouwwerk van bogen en zuilen; komen er tegenwerpingen, dan maakt het bouwwerk ruimte voor hen, zuigt ze op, maakt ze tot eigen steen. De slimme mens dwaalt dus steviger wanneer hij dwaalt; de dwaas dwaalt zwak. De dwaling van de dwaas is breekbaar, die van de

slimme draagbaar. Daarom wordt de dwaling van de dwaas snel hersteld, terwijl die van de slimme een heel leven duurt. Het verstand is evenzeer een werktuig dat naar het ware leidt als een schild dat het onware beschermt. Meer verstand betekent niet minder fouten, maar stevigere fouten. Dit wil niet zeggen: laten we de domheid kiezen — want het ware van de domme is even zwak als zijn onware. Het verstand versterkt zowel het ware als het onware; het bezitten ervan is geen voordeel, maar de mogelijkheid van scherp zien tegen de prijs van het risico op scherp dwalen. Het verstand is een gok zonder prijs.

Aan iemand die in iets onwaars gelooft, kun je met logica de onwaarheid van zijn geloof niet uitleggen; want hij is daar niet via de logica binnengekomen. Maar hoe komt men met onlogica binnen op een plek waar men niet via de logica binnenkwam? De onlogica is de weg naar binnen, maar voor wie eenmaal binnen is, lijkt die weg niet de weg naar binnen. Wie naar binnen gaat, vergeet het buiten; en wie het buiten vergeet, herkent het binnen als de enige werkelijkheid. De weg om een geloof te verlaten is dus niet een ander geloof binnen te gaan — want ook de uitgang wordt een ingang — maar geen enkel geloof binnengaan is evenmin mogelijk; want geen enkel geloof binnengaan is het geloof “geen enkel geloof binnengaan” binnengaan. Er is geen uitgang uit het geloof, er is alleen het wisselen van geloof. Ongeloof is het meest verborgen geloof.

Wanneer een geloof iemands identiteit wordt, is het bevragen ervan niet het bevragen van een stelling maar van een zelf. De mens is immers al de som van zijn overtuigingen; ze bevragen is zichzelf bevragen, en zichzelf bevragen is de bevrager en het bevrage te tegelijk vernietigen. Het denken verzet zich tegen deze vernietiging, want het denken zelf vereist het bestaan van de denker. Op het moment dat het zijn grens bereikt, stopt het denken — om zichzelf te kunnen beschermen. Het diepste denken is dus het kortste denken, want het denken dat zich rekt, vervaagt om de denker in stand te houden. De moedigste bevraging duurt één seconde; na één seconde wordt het toevluchtsoord opnieuw opgebouwd. Het toevluchtsoord wordt niet afgebroken, het wordt enkel zichtbaar in tussenpozen van één seconde.

Waarom gelooft de slimme mens in het absurde? Omdat de slimme mens de zinloosheid minder goed verdraagt. De geest van de dwaas merkt de leegte misschien niet op; de geest van de slimme merkt haar op, en op het moment dat hij haar opmerkt moet hij haar vullen. Maar de noodzaak om te vullen betekent dat de leegte werkelijk bestaat — de slimme mens schept de leegte dus, en bevecht wat hij geschapen heeft. Omdat de dwaas geen leegte heeft, heeft hij ook geen strijd. De slimme mens schept zijn eigen vijand en wordt dan door zijn vijand verslagen. Omdat de dwaas nooit strijdt, wordt hij nooit verslagen. Slim zijn is het geheim van het verslagen worden.

Een absurd geloof is een betere vulling dan een waar niets — want het absurde geloof heeft een vorm, en vorm is de vijand van de leegte. Toch is de uitdrukking “een waar niets” in zichzelf paradoxaal; want de waarheid van het niets maakt het niets tot iets, en dus is het geen niets meer. Op het moment dat het niets wordt opgemerkt, houdt het op niets te zijn. Daarom is het onmogelijk het niets onder ogen te zien — wat onder ogen wordt gezien is geen niets meer, maar iets anders. Het niets is alleen werkelijk niets wanneer het niet wordt gezien. Het geziene niets is een vorm, en vorm behoort tot de vullingen. Het niets onder ogen zien is dus de meest verfijnde vorm van vullen. Wie menen de zinloosheid te kiezen, hebben de zin op de diepste wijze gekozen.

De mens gelooft in absurde dingen omdat zijn zoektocht naar de waarheid sterk is. De zoektocht naar waarheid en de zoektocht naar zin zijn niet hetzelfde; maar de geest kan ze niet uit elkaar houden. De waarheid legt het zwijgen op — op het moment dat zij gevonden wordt, eindigt het zoeken. De zin daarentegen verzadigt — op het moment dat zij gevonden wordt, wordt het zoeken vergeten. Wanneer de mens meent de waarheid te hebben bereikt, heeft hij in werkelijkheid de zin bereikt; maar omdat de zin de waarheid nabootst, worden de twee verward. Wie naar waarheid hongert, wordt dus verzadigd door zin; wie door zin verzadigd is, vergeet dat hij de waarheid zocht. Verzadiging wist de herinnering aan de honger; daarom kan een

verzadigd mens niet zeggen dat hij nog honger heeft. Wie het sterkst is in het zoeken naar waarheid, laat zich het makkelijkst misleiden door zin.

Ook dit boek is een toevluchtsoord; de schrijver kan zijn eigen toevluchtsoord niet van buitenaf beschrijven, hooguit van binnenuit. De beschrijving van binnenuit is geen ontsnapping; maar het is een beschrijving die zegt dat er een buiten is. Zeggen dat er een buiten is, is niet het buiten zien — om het buiten te zien moet men buiten zijn, en wie buiten is schrijft dit boek niet, want hij heeft geen kwelling meer. Wie geen kwelling heeft, schrijft niet; wie schrijft, zit nog in zijn kwelling. Wanneer dit boek eindigt, zal de schrijver dus nog in zijn toevluchtsoord zijn, en de lezer nog in het zijne. Tussen de twee toevluchtsoorden wordt geen brug geslagen; maar in beide wordt een klein venster geopend. Wat door het venster zichtbaar is, is niet het andere toevluchtsoord — het is de muur van het eigen toevluchtsoord. Het enige wat dit boek kan doen, is een kleine schaduw werpen op de muur van de lezer. Wordt de schaduw gezien, dan is de muur gezien; wordt de muur gezien, dan is het toevluchtsoord gezien; wordt het toevluchtsoord gezien, dan neemt de mens, al is het maar voor één seconde, de verantwoordelijkheid op zich dat hij ervoor heeft gekozen in het toevluchtsoord te zijn. Meer kan niet worden beloofd, want meer is niet mogelijk.

2

De mens gelooft eerst, en produceert daarna een rechtvaardiging voor zijn geloof. Maar om te aanvaarden dat hij eerst geloofde, moet hij eerst hebben nagedacht; en wie heeft nagedacht, heeft niet langer eerst geloofd. Wie deze zin begrijpt, heeft op het moment dat hij meent hem te begrijpen de onjuistheid ervan bewezen — want begrijpen betekent dat de rechtvaardiging vóór het geloof werkt. De enige manier om de juistheid van de zin te bewijzen, is de zin niet te begrijpen; maar wie hem niet begrijpt, kan hem niet bewijzen. Het bewijs van de zin is dat er geen bewijzer is.

De hersenen zijn geen werktuig om waarheid te vinden, maar een werktuig om zin te produceren. Maar ook deze zin is uit de hersenen voortgekomen; dus is ook deze zin geen waarheid, maar zin. Als de zin waarheid is, dan kunnen de hersenen waarheid vinden, en dus is de zin onjuist. Als de zin zin is, dan zegt hij niet de waarheid, en dus is hij niet te bevestigen. Wanneer hij waar is, wordt hij weerlegd; wanneer hij weerlegd wordt, wordt hij bevestigd. Een werktuig om zin te produceren is de definitie die is geproduceerd door een werktuig dat zijn eigen definitie produceert — de definitie weerlegt dus haar onderwerp door het te bewijzen.

De rechtvaardiging wordt geboren als het kind van het geloof, maar zegt na haar geboorte tegen haar

moeder: "Ik heb jou voortgebracht." Dat de moeder dit aanvaardt, is het stevigste bewijs dat de moeder werkelijk moeder is; want alleen een echte moeder kan stevig genoeg blijven staan om haar kind zo'n dwaling te laten beleven. Valse moeders verdragen de dwaling van het kind niet en verbeteren haar meteen — de zwakte van hun werkelijkheid blijkt uit hun onvermogen om de dwaling van het kind te dragen. Het geloof is de echte moeder; het zegt niets wanneer het kind zegt "ik heb voortgebracht." Haar zwijgen is de bevestiging van het moederschap — was zij niet de moeder, dan zou zij protesteren. In de menselijke geest is de juistheid van de rechtvaardiging de duidelijkste aanwijzing van hoe diep het geloof is afgedaald.

Daarom geldt: hoe steviger iemands rechtvaardigingen, des te verborgener zijn geloof. Waar de stevige rechtvaardiging zichtbaar is, werkt het onzichtbare geloof. Een zwakke rechtvaardiging is niet het teken van een zwak geloof, maar dat het geloof minder verborgen is; wie een zwakke rechtvaardiging aanvoert, heeft weinig behoefte zijn geloof te verbergen, want het geloof heeft zich ofwel nog niet in de identiteit gevestigd, ofwel is de identiteit op dat moment niet uitgedaagd. De mens met de stelligste uitspraken is de mens die het minst zeker is van zichzelf — want wie zeker is, voelt zich niet genoodzaakt een rechtvaardiging aan te voeren. De rechtvaardiging is de sluier van de twijfel; hoe dikker de sluier, des te breekbaarder wat eronder

ligt. Daarom zijn lange verklaringen het teken van een kort geloof, en korte verklaringen van een lang geloof.

De slimme mens weet ook dit — hij weet dat zijn rechtvaardigingen ná het geloof zijn geproduceerd. Maar wat de wetende doet, is niet géén rechtvaardiging produceren; het is een betere rechtvaardiging produceren. Het zelfbedrog opmerken dient niet om het zelfbedrog los te laten, maar om het dieper te duwen. Wie het opmerkt, gelooft opnieuw, nu rekening houdend met wat hij heeft opgemerkt; dit nieuwe geloof is steviger dan het ongemerkte geloof, want het draagt zijn tegenwerping in zich. Als een geest die een immuunreactie heeft doorgemaakt — de tegenwerping kan hem niet langer schaden, want de tegenwerping is een deel van hem geworden. De meest verlichte mens heeft het stevigst gedwaald. De verlichting dient niet om niet te dwalen, maar om de dwaling beter te kleden.

Hieruit volgt: weten is een sterkere verdediging dan niet-weten. Een tegenwerping gericht tegen het geloof van wie niet weet, zet het geloof onder druk; maar dezelfde tegenwerping gericht tegen het geloof van wie weet, verruimt het geloof. Want de wetende neemt de tegenwerping op in zijn eigen systeem, plaatst haar als een onderklasse, en bewijst zo de omvang van het systeem. Wanneer een tegenwerping wordt gebruikt om de grens van het systeem te trekken, vergroot zij het systeem; het trekken van de

grens is zelf een daad van vergroting. De slimme mens wordt met elke tegen hem gerichte tegenwerping iets slimmer, en dwaalt met elke toename van slimheid iets meer. Het verstand is de hulpspier van de dwaling.

Wie dit weet, neemt zijn toevlucht tot deze uitweg: nergens in geloven. Maar omdat ook "nergens in geloven" een geloof is, is ook deze uitweg een verfinjndere vorm van geloof. Wie verkiest niet te geloven, bezit het geloof van het niet-geloven; hij zoekt de bewijzen voor dat geloof, vindt ze, en zet ze op een rij. Het zijn bewijzen tégen het geloven, maar bewijzen vóór het "niet-geloven"; ze dienen een tegenpartij. Het niet-geloven is de meest verborgen vorm van geloof, want omdat het zichzelf geen geloof noemt, verbergt het zijn verdediging. Wie openlijk geloven, worden bij aanvallen op hun geloof beschermd; wie heimelijk geloven, worden niet eens aangevallen, want niemand ziet in hen iets om aan te vallen. Wiens schild onzichtbaar is, is het best beschermd. De stevigheid van het scepticisme komt niet voort uit de twijfel van de scepticus, maar uit het feit dat hij zijn twijfel niet ziet.

Zo blijft er geen manier over om zonder zelfbedrog te leven. Want zeggen dat je zonder zelfbedrog leeft, is ook zelfbedrog; en het zelfbedrog aanvaarden is ook zelfbedrog, want aanvaarding is de gerechtvaardigde gedaante van een ander geloof. Zelfbedrog is geen toestand waaruit men kan stappen, maar een omgeving waarin men leeft. De vis

in het water ziet het water niet; de vis die uit het water is, sterft. De mens kan, op het moment dat hij zijn zelfbedrog ziet, over het zelfbedrog nadenken, maar omdat het geziene zelfbedrog wordt gezien vanuit een ongezien zelfbedrog, is zelfs het zien zelfbedrog. Geen enkel zien slaagt erin het zien zelf te zien; want het ziende oog bevindt zich niet binnen wat het ziet. Ook de zin die dit zegt, bevindt zich in het zien, en dus in het zelfbedrog — wat zijn bewering bewijst, is de onbewijsbaarheid van zijn bewering.

Maar uit deze toestand volgt geen slechte uitkomst. Integendeel — de universaliteit van het zelfbedrog ontnemt het zelfbedrog zijn karakter van individueel gebrek. De universaliteit van een gebrek maakt het tot een natuurverschijnsel; natuurverschijnselen zijn niets om zich voor te schamen. De mens schaamt zich niet voor zijn eigen zelfbedrog, want dat is niet wat schaamte verdient; wat schaamte verdient, is menen dat men zichzelf niet bedriegt. Zichzelf bedriegen is normaal; menen dat men zichzelf niet bedriegt is een ziekte. Gezondheid ligt dus niet in foutloosheid, maar in de rust van het aanvaarden van de fout. Rust is niet de vrucht van het ware, maar van het aanvaarden van de eigen toestand. Wie het ware niet kent maar zijn toestand aanvaardt, bedriegt zichzelf minder dan wie meent het ware te kennen maar zijn toestand niet aanvaardt — de aanvaarding van de dwaling vermindert de dwaling; de ontkenning van de dwaling vermenigvuldigt haar.

Daarom wordt het boek niet geschreven om de dwaling op te lossen, maar om de dwaling aan te wijzen. Oplossen zou betekenen: overgaan naar een andere dwaling; aanwijzen laat de dwaling op haar plaats, maar werpt een kleine schaduw op de dwaling zelf. Een schaduw zien houdt het zien niet tegen, maar herinnert eraan dat het zien iets niet ziet. Deze herinnering is geen uitweg; ook wie op een uitweg wacht, zit al in de dwaling, want het zoeken naar een uitweg veronderstelt dat er een uitweg is. Maar ook wie de uitwegloosheid aanvaardt, bezit het geloof in de uitwegloosheid; en ook dat is op zichzelf een uitweg. Zoals er geen ontsnapping aan de uitweg is, is er ook geen aankomst bij de uitweg — er is alleen een heen en weer tussen uitweg en uitwegloosheid, en de menselijke geest kan dit heen en weer niet stilzetten. Zet hij het stil, dan sterft hij; zet hij het niet stil, dan bedriegt hij zichzelf. Het leven is de naam van het zelfbedrog dat ervoor heeft gekozen niet stil te zetten.

Nog een stap. Wie de zin uitspreekt dat de mens eerst gelooft en daarna een rechtvaardiging produceert, heeft ten minste in die zin niet gelogen; en deze zin haalt hem af van het volledige leugenaarschap. De volledige leugenaar zegt niet dat hij liegt. Wie zichzelf volledig bedriegt, merkt zijn eigen zelfbedrog dus niet op; wie zijn zelfbedrog opmerkt, staat ten minste op dat punt buiten het zelfbedrog. Maar als één enkel punt genoeg was om uit het zelfbedrog te stappen, dan zou iedereen vanuit dat punt het hele zelfbedrog oplossen. Aangezien men

dat niet kan, begint de uitgang niet bij één punt; de uitgang is niet mogelijk, mogelijk is alleen de oever van het buiten dat binnen ligt. Op de oever zijn is niet buiten zijn; en evenmin volledig binnen. De oever is de plek waar dit boek leeft.

Het zegt: ik sta op een oever, niet binnen en niet buiten, niet bedrogen en niet ontwaakt, niet in mijn gelijk en niet in mijn ongelijk. Maar zeggen “niet in mijn gelijk en niet in mijn ongelijk” is een positie innemen, een positie innemen is partij kiezen, en partij kiezen is aanspraak maken op gelijk. Onpartijdigheid is dus de meest verborgen partijdigheid — de partijdigheid waarin iedereen gelijk heeft. Dit boek heeft zich op die partij gevestigd; omdat het, door iedereen gelijk te geven, niemand onrecht wil doen, heeft het iedereen ongelijk gegeven. En iedereen ongelijk geven is opnieuw een partij — de partij waarin niemand gelijk heeft. Er is geen derde positie, want elke positie is een positie innemen, en een positie innemen maakt het onmogelijk er geen in te nemen. Het enige wat de mens kan doen, is zijn positie voortdurend verschuiven; op het moment dat zij vastligt, wordt hij iemand die zichzelf bedriegt, en zolang hij haar verschuift, heeft hij zijn zelfbedrog verborgen. Ook het verschuiven is een vorm van zelfbedrog, maar omdat het in beweging is, wordt het niet opgemerkt. Om zijn zelfbedrog niet op te merken, moet men bewegen — de beweging van het denken is de weg om ondanks het zelfbedrog in leven te blijven.

De rechtvaardiging draagt het geloof, maar dragen is niet scheppen; het geloof is de moeder van de rechtvaardiging, maar de moeder kan onwetend zijn van het kind; het kind vergeet de moeder, maar het vergeten is een sterkere gehechtheid dan het herinneren; de slimme mens systematiseert dit vergeten, maar gesystematiseerd vergeten is geen vergeten meer; de slimme mens weet ook dit, maar wat hij weet is een andere verschijning van wat hij niet weet. De wetende weet dat hij niet weet, de niet-wetende meent te weten; beiden dwalen, maar omdat hun dwalingen uit tegengestelde richtingen komen, ontstaat er vijandschap tussen hen. Terwijl de vijandschap tussen de ene dwalende en de andere juist het sterkste bewijs is dat beiden in dwaling verkeren. Wanneer twee dwalenden ruziën, staat de waarheid niet op een derde positie; de derde die zegt de derde positie te zijn, is degene die nog niemand heeft gevonden om mee te ruziën. Ook hij komt aan de beurt. De waarheid staat op geen enkele positie, want alles wat op een positie staat is dwaling. De positieloosheid van de waarheid is een andere naam voor de onuitsprekelijkheid van de waarheid. Alles wat onder woorden wordt gebracht is dwaling, en wat niet onder woorden wordt gebracht is niet gezegd. Dit boek is de uitgesproken gedaante van de onuitgesproken waarheid — door uitgesproken te zijn dwalend, door zijn nabijheid tot het onuitgesprokene bevestigd.

3

Op het moment dat een geloof iemands identiteit wordt, wordt het bevragen ervan onmogelijk; maar de onmogelijkheid behoort niet toe aan het geloof, maar aan de bevrager — waar de bevrager kan bevragen, is het geloof toch al verdwenen. Wat onmogelijk is, is het bezit van een bevroagbare identiteit; want identiteit is per definitie wat niet wordt bevroagd. Een bevroagde identiteit is opgehouden identiteit te zijn; en een onbevroagde identiteit is identiteit geworden juist omdat zij niet bevroagd kan worden. Identiteit is dus identiteit omdat zij niet bevroagd kan worden, en wordt niet bevroagd omdat zij identiteit is. Haar definitie brengt zichzelf voort, en omdat zij zichzelf voortbrengt, geldt zij niet als definitie. Alle identiteiten zijn ondefinieerbaar; op het moment dat ze gedefinieerd worden, vallen ze uiteen.

Wanneer tegen iemand wordt gezegd “jij bent moslim”, “jij bent socialist”, “jij bent vader”, dan is wat wordt gezegd geen kennis maar een stempel — kennis is bevroagbaar, een stempel niet. De stempel bevragen betekent de stempel uitwissen; wie de stempel uitwist, is niet langer die persoon, hij is iemand anders geworden, en dus is wie de stempel bevroagt niet de persoon onder de stempel. Omdat wie de stempel bevroagt buiten de bevroagde stempel is komen te staan, heeft zijn bevroaging geen waarde meer; er is geen instantie meer over die zijn

bevraging kan erkennen. Wie de stempel bevraagt, wordt slechts de getuige van zijn bevraging, en kan niet de geadresseerde ervan zijn. Daarom verandert bij het bevragen van een identiteit de bevrager, en niet het bevroegde. Aan het einde van de bevraging verschijnen twee personen — de een bevrager, de ander bevroegde — en deze twee personen, die in wezen één persoon zijn, vinden elkaar nooit meer terug in hetzelfde lichaam.

Dit is de plek die de uitgang van binnenuit onmogelijk maakt. Want wie uit zijn identiteit wil stappen, is op het moment dat hij het voornemen opvat al uit haar gestapt; maar wie eruit is gestapt, kan de plannen die hij smeedde om eruit te stappen niet uitvoeren, want wie eruit is gestapt is niet langer degene die die plannen smeedde. Wie besloot te vertrekken was binnen; wie vertrokken is, is buiten. Tussen de twee personen is geen brug, want was er een brug, dan zou de identiteit van meet af aan uiteenvallen. Mensen stappen niet trapsgewijs uit hun identiteit, maar met sprongen; in de sprong is de tussenliggende afstand niet zichtbaar, want het ziende oog is met de sprong mee veranderd. Er is een uitgang, maar geen herinnering aan de uitgang; wie eruit is gestapt zegt dat hij er niet uit is gestapt, want de plek waaruit hij is vertrokken is voor hem niet langer zichtbaar. Daarom legt het grootste deel van de mensen die in hun leven van geloof zijn veranderd, hun oude geloof uit als “nooit een echt geloof” — de

uitleg doet het voorkomen alsof zij het niet hebben verloren, terwijl zij het juist volledig hebben verloren.

Het antwoord op de vraag waarom het bevragen van een identiteit niet als een aanval op een stelling maar op het zelf wordt opgevat, luidt: omdat de stelling al het zelf is. De identiteit bestaat in de mens niet als een stelling, maar als de mens zelf. Wie zegt "ik ben moslim" voert geen stelling aan; hij spreekt zichzelf uit. Was het een stelling, dan zou men haar met een tegenstelling bestrijden; is het het zelf, dan bestrijdt men een tegen-zelf. Er bestaat geen tegen-zelf in de wereld — er is alleen de afwezigheid van het zelf, en de afwezigheid biedt geen doelwit om te bestrijden. Daarom gedraagt wie in zijn identiteit wordt bevraagd zich alsof hij niet de bevrager bestrijdt, maar het niets — de hevigheid van zijn strijd komt voort uit de angst voor de afwezigheid van het doelwit. Een bestaand doelwit wordt krachtig maar gematigd aangevallen; een afwezig doelwit wordt grenzeloos en roekeloos aangevallen, want omdat er geen doelwit is, zijn de remmen losgelaten.

Daarom vreest de mens wiens religie wordt bevraagd niet zozeer de religie, en evenmin zichzelf, maar zijn eigen afwezigheid; de mens wiens politieke identiteit wordt bevraagd vreest niet zijn politieke tegenstander, maar zijn eigen afwezigheid; de mens wiens gezin wordt bevraagd vreest niet de ongeldigheid van het gezin, maar opnieuw zijn eigen afwezigheid. Wat gevreesd wordt is in alle drie de gevallen hetzelfde, want in alle drie de gevallen is

hetzelfde toevluchtsoord aan het werk. Het toevluchtsoord is met verschillende verven geschilderd — bij de een met religieuze, bij de ander met politieke, bij weer een ander met familiale verf. Maar eronder ligt dezelfde baksteen: de angst om op te houden zichzelf te zijn. Deze baksteen is universeel, want de mens kan, ook al verliest hij alles, tot op zekere hoogte standhouden, maar het punt waarop hij zichzelf zou verliezen kan hij niet eens denken — want wie zou kunnen denken, is al vóór dat punt verdwenen.

Het is dus geen fout om het bevragen van de identiteit persoonlijk op te vatten; het is het enige mogelijke gedrag. Het als een stelling opvatten is de fout, want wat bevraagd wordt is geen stelling. Maar omdat dit juist is, wordt de verdediging niet gerechtvaardigd — zij wordt alleen begrijpelijk. Het begrijpelijke is niet hetzelfde als het gerechtvaardigde; begrijpen waarom een gedraging plaatsvindt rechtvaardigt de gedraging niet, het maakt haar alleen onveroordeelbaar. Onveroordeelbaar zijn is niet hetzelfde als onschuldig zijn; wie onveroordeelbaar is, wordt enkel niet berecht, maar heeft het toch gedaan. In het toevluchtsoord een verdediging voeren is een onberechtbare misdaad. De vraag of het, omdat het een misdaad is, niet berecht zou moeten worden, is niet de vraag van wie in het toevluchtsoord leeft, maar van wie buiten het toevluchtsoord leeft — en er

leeft niemand buiten het toevluchtsoord, dus is de vraag zonder eigenaar, en dus is het oordeel leeg.

Hier wordt bevestigd wat Nietzsche zei: de mens vertelt zichzelf altijd de leugens die hem het belangrijkste lijken. Maar ook Nietzsche zelf bezat een identiteit — de identiteit van filosoof, de identiteit van de Übermensch, de identiteit van wie tegen de kerk staat. Zou er iemand opstaan die deze identiteiten bevroeg, dan zou Nietzsche geen ervan als stelling verdedigen, maar persoonlijk. Nietzsche, die zei dat hij loog, vertelde zijn sterkste leugen: de leugen dat hij de leugen had gezien. Zelfs het zien is een leugen, want wie ziet, kijkt zelf vanuit de leugen. Ook dit heeft Nietzsche eigenlijk gezegd — toen hij zei “ik ben dynamiet”, zei hij dat hij een identiteit was, de identiteit van het dynamiet. Zelfs de scherpste vernietiger is een identiteit; wie de identiteit van het vernietigen draagt, is onvernietigbaar geworden. Wie hem wil vernietigen, zal gebonden zijn aan zijn eigen identiteit van het vernietigen. Ook het vernietigen is een toevluchtsoord.

Hier moet even adem worden gehaald. Want van hieruit kan men twee kanten op: ofwel alle identiteiten verwerpen, ofwel alle identiteiten aanvaarden. Zowel verwerpen als aanvaarden brengt een identiteit voort — de identiteit van het verwerpen, de identiteit van het aanvaarden. Beide komen uit in een andere kamer, niet in het buiten. Wie van binnenuit een uitgang zoekt, merkt na alle kamers van het huis te hebben afgelopen dat hij niet

buiten het huis kan komen; want het huis is hijzelf, naar buiten gaan is ophouden zichzelf te zijn, en wie ophoudt zichzelf te zijn kan toch al niet terugkeren om iemand over de uitgang te vertellen. Wie het buiten van het huis ziet, is de enige getuige aangaande het huis; zijn getuigenis kan hij niet afleggen zonder naar het huis terug te keren, en wanneer hij terugkeert, valt zijn getuigenis uiteen in de gangen van het huis. Een uiteengevallen getuigenis is geen getuigenis; maar een getuigenis die niet uiteenvalt, betekent dat zij het huis niet is binnengegaan, en een getuigenis die het huis niet is binnengegaan is opnieuw geen getuigenis, want getuigenis vereist dat men is binnengegaan. Getuigenis is van beide kanten onmogelijk. De mystici zeggen dit en worden mystici genoemd; omdat zij mystici worden genoemd, wordt wat zij zeggen deel van hun identiteit; en een woord dat deel van de identiteit is, houdt op getuigenis te zijn. Het getuigenis van de mysticus is ongeldig omdat hij mysticus is; maar zonder mysticus te zijn is dat getuigenis evenmin mogelijk. Zodra de waarheid wordt gezegd, wordt zij leugen; omdat zij leugen wordt, had zij niet gezegd mogen worden, en een ongezegde waarheid bestaat opnieuw niet. De bestaanswijze van de waarheid is dat zij zich als leugen vertoont.

Hieruit volgt: wil je een identiteit bevragen, doe dan vóór het bevragen afstand van de bevragende identiteit. Maar wie afstand doet, kan niet bevragen,

want er is geen enkele positie meer over van waaruit te bevragen. En geen afstand doen betekent dat je de bevragede identiteit beschermt; en hoezeer de beschermde identiteit ook lijkt te strijden tegen identiteiten, in werkelijkheid herproduceert zij, door zichzelf te beschermen, het algemene beginsel van de identiteiten. Wie tegen identiteiten strijdt, draagt de stevigste identiteit — de identiteit van wie tegen identiteiten strijdt. De verlichtingsdenker, de modernist, de postmodernist, de atheïst, de scepticus — het zijn allen typen die menen buiten de identiteiten te staan, maar die op het hoogste niveau geproduceerde voorbeelden van identiteit zijn. Wanneer het dak van het toevluchtsoord het stevigst wordt gebouwd, wordt het onzichtbaar dat het een toevluchtsoord is. Het onzichtbare toevluchtsoord is het best beschutte van alle toevluchtsoorden.

Daarom is het geen luxe om geen identiteit te bezitten; want ook het niet-bezitten van een identiteit is een identiteit. Het is geen luxe, sterker nog, het is een noodzaak — de mens kan niet leven zonder identiteit, want zijn identiteit is hijzelf. Maar er is een verschil tussen zijn identiteit bewust bezitten en haar onbewust bezitten. Wie haar bewust bezit, weet dat hij in zijn toevluchtsoord is; dat weten breekt zijn toevluchtsoord niet af, maar het maakt hem minder agressief dan wanneer hij vergeet dat hij in zijn toevluchtsoord is. Het afnemen van agressie is geen toenadering tot de waarheid — het is enkel de anderen in het toevluchtsoord vriendelijk bejegenen.

Dit is geen waarheid, maar wellevendheid; maar wellevendheid is, daar waar geen waarheid is, de beste remedie tegen de afwezigheid van waarheid. Tussen mensen is er geen waarheid; tussen mensen is er hooguit wellevendheid. De wellevende mens is niet wellevend omdat hij de waarheid bezit, maar omdat hij de afwezigheid van waarheid aanvaardt. En wie meent de waarheid te bezitten, is onwellevend, want de waan de waarheid te bezitten verheft de mens boven andere mensen, en wie zo verheven is, is vanzelf respectloos tegenover de anderen.

Deze laatste zin opent zich naar een andere plek in het boek: wie weet wie hij is, is hoogmoediger dan wie niet weet wie hij is; wie weet dat hij niet weet wie hij is, staat ten minste één stap van de hoogmoed af; en wie niet weet dat hij niet weet wie hij is, ziet de weg naar de hoogmoed toch al niet. In alle drie de gevallen is er hoogmoed — de een luidkeels, de ander zwijgend, de derde slapend. De mens kan niet zonder hoogmoed zijn, want hoogmoed is de liefde van het zelf voor zichzelf, en het zelf kan niet voortbestaan zonder zichzelf lief te hebben. Om voort te bestaan is hoogmoed nodig, voor hoogmoed een leugen, voor de leugen een toevluchtsoord. Het leven is de naam voor het op elkaar stapelen van deze drie. Leven is hoogmoedig zijn; niet hoogmoedig zijn is niet leven. Ook wie deze zin schrijft is hoogmoedig; het eerste dat de juistheid van de zin bewijst, is de moed om de zin te schrijven.